

Kierkegaard és a dán „Golden Age”

1813. *Søren Aabye Kierkegaard* születésének éve. Egyben az a korszak, amikor Dánia válságokat él meg válságok után. Az egykor jelentős birodalom Norvégia elvesztésével összezsugorodik. Ehhez jönnek a tűzvészek, amelyek a fővárost szinte teljesen elpusztítják, aztán a napóleoni háborúk során az angol flotta 1807-ben szétbombázza a várost, majd a dánok két csatában is jelentős veszteségeket szenvednek, később Schleswig-Holsteint elveszítve az ország még kisebb lesz, s mindez odavezet, hogy Dánia az államcsőd állapotába kerül.

Kierkegaard sorai teljesen ide illenek:

Takarékossággal akarják megjavítani az ország pénzügyeit. El lehet képzelni ennél unalmasabb dolgot? Az adósságokat nem szaporítani, hanem kifizetni akarják. Ahogy én ismerem a politikai viszonyokat, Dániának könnyű lenne tizenötmilliót kölcsönt felvennie. Erre miért nem gondol senki sem? Hogy egy ember zseni, és nem fizeti ki az adósságait, arról persze hallunk néha-néha, miért ne tehetné meg egy állam is ugyanezt, ha csupán megegyezéstől függ? Vegyünk fel tehát tizenötmilliót kölcsönt, és ne az adósságok kifizetésére használjuk fel, hanem közszórakoztatásra. Szórakozással és vigassággal ünnepeljük meg az ezeréves birodalmat. Ahogy mostanában mindenhol perselyek vannak, melyekbe pénzt lehet bedobni, ugyanúgy mindenhol tálak állhatnának, melyekben pénz lenne. Minden ingyen lenne; ingyen mennénk színházba, ingyen látogatnánk a nyilvánosházakat, ingyen utaznánk állatkertbe, ingyen temetnének el bennünket, és itt is ingyen mondanák el a beszédeket; és én is ingyen beszélek; mert ha mindig van kéznél pénz, akkor bizonyos értelemben minden ingyen van. Senkinek sem lenne állandó tulajdona. Csak velem kellene kivételt tenni. Napi száz tallért kötök ki magamnak, mely a Londoni Bankban lesz kifizetendő; részben mert kevesebbrel nem érem be, részben mert én adtam az ötletet, végül mert nem lehet tudni, hogy nem jutna-e eszembe egy új gondolat, ha a tizenötmilliót felhasználták. (Kierkegaard 1978. 364 sk.)

A válság és pusztulás következményei azonban több mint érdekesek. A helyzet kissé olyan, mint a nagy európai pestis után, amikor a kontinens lakosságának közel egyharmada elpusztult, de azt követően szédületes fejlődés vette kezde-

tét. Dániában valami hasonló történik. Komoly építkezések indulnak, a kultúra, oktatás, irodalom és művészet olyan periódusa kezdődik, amelyet a század vége felé joggal neveznek el „aranykornak”.¹

A korszakkal azóta többen kezdtek foglalkozni, aminek köszönhetően ezt a periódust, amely nagyjából a 19. század első felét jelenti (Kirmmse 1990. 1.) egyre több könyv megjelenése fémjelzi. Ebből hármat emelünk ki, amelyek szignifikánsan hozzájárultak ahhoz, hogy a dán kultúrának ez a – joggal – arany időknek nevezett szakasza ismertté váljon.

Az egyik – időben első a sorban – Bruce Kirmmse *Kierkegaard in Golden Age Denmark* című, 1990-ben megjelent, azóta sokak által idézett műve. Kirmmse Kierkegaard-t emeli ki a művében, ami annyiban jogos, hogy a filozófiában világszerte majdnem annyira ismertté vált, mint kortársa, H. Ch. Andersen az irodalomban, akinek a műveinél csak a Bibliát fordították le több nyelve. Már ez is jól jelzi, hogy a „Golden Age” nemcsak az irodalomban, hanem a filozófiában, tudományban, építészetben, színházban, és nem utolsósorban a festészetben és szobrászatban is tetten érhető. Kirmmse könyve azért jelent jó alapot, mert külön fejezet foglalkozik a politikai és gazdasági és szociális háttérrel, egészen 1660-ig visszamenve (Kirmmse 1990. I). Ebben külön szerepet kap a 18. század végén a parasztságot érintő reform (Kirmmse 1990. I.B), amelynek hatása a politikai, gazdasági életben fontos alapot teremtett a kulturális változások számára. Ne felejtsük el, hogy mindeközben zajlik a francia forradalom, amelynek eseményei szintén nem hagyják érintetlenül a dánokat. A szerző ugyancsak kitér a dán egyház szerepére, amely kétségtelenül meghatározó az ország életében, azon egyszerű okból, hogy az evangélikus egyház államegyház, maga az uralkodó sem követhet más hitet. Manapság az ország lakosságának ugyancsak elsöprő többsége ugyanezt a hitet vallja. Köztudott, hogy ez a tény milyen heves reakciót váltott ki a korban, nem utolsósorban Kierkegaard utolsó írásaiban.² Ebből a szempontból lényeges J. P. Mynster szerepe, ahogy később Martensené. Mynster püspök (1775–1854) a dán egyház feje, a vallás mindenható ura, a Kierkegaard család jó ismerőse, majd Søren Kierkegaard ellenfele. Itt nincs hely arra, hogy ennek a konfliktusnak a történetét ismertessük, annyi mindenképpen elmondható, hogy Kierkegaard szerint Mynsternek (és a püspöki székben őt követő Martensenek) elévülhetetlen érdemei vannak abban, hogy a vallás egy vice lett, az egyház pedig egy állami intézmény, amely leginkább saját jólétéről, és nem a hívek lelki üdvéről gondoskodik. (Martensen egyébként korábban Kierkegaard tanára volt az egyetemen.) Kirmmse ebből a szempontból külön jelentőséget tulajdonít Grundtvignak, és a tevékenysége nyomán kialakult „grundtvigtianizmusnak” (Kirmmse 1990. II.13). N. F. S. Grundtvig (1783–1872) hosszú élete során tett minden intézkedése most nem követhető végig, azonban hatása töretlen, ha

¹ Lásd bővebben: Gyenge Zoltán 2007. I. fejezet.

² Lásd különösen SKS.13.

csak a népfőiskolai mozgalomra gondolunk. Kierkegaard szimpátiáját sem sajátos nacionalizmusa, sem plebejus jellegű beállítódása nem nyerte meg, holott ő maga ugyanúgy folyamatos harcot folytatott a dán államegyházzal.

Fontos kiemelni, hogy már Kirmmse különbséget tesz a Golden Age első és második generációja között. Az elsőbe tartozik Oehlenschläger és köre, míg a másodikba Heiberg és Martensen, valamint a dán hegelianizmus követői (Kirmmse 1990, 82). A Golden Age jellemzője, hogy a legkülönbözőbb területek kapcsolódtak egymáshoz. Így ennek a korszaknak jeles alakja Adam Oehlenschläger költő, aki nem melleleg a dán himnusz szerzője, és a dán költészet emblematis alakja. De ugyanolyan fontos a korabeli dán kultúra számára a neves szobrász Thorvaldsen (1770–1844), vagy a mostanában egyre népszerűbbé váló és fiatalon elhunyt festő, Christen Købke (1810–1848), mint a híres és Andersennel baráti kapcsolatot ápoló fizikus Hans Christian Ørsted (1777–1851). Kirmmse ezeket a Kierkegaard életéhez és gondolkodásához tartozó kapcsolódási pontokat mutatja be könyve második részében, aki természetesen maga is ennek a korszaknak egyik központi alakja.

Talán senki nem ismeri olyan jól Kierkegaard filozófiáját, a dán aranykorhoz kötődő gondolatait, a hegeli filozófia hatásmechanizmusát, mint Jon Stewart. A Søren Kierkegaard Research Centre kutatója, egyben Hegellel foglalkozó tudós, számos könyvet szerkesztett, amely éppen a Golden Age szellemi áramlataival foglalkozik. Ezek között megtalálható a *History of Hegelianism in Golden Age Denmark I–II.*, vagy a *Heiberg’s On the Significance of Philosophy for the Present Age and Other Texts*, de ide sorolható az ugyancsak az ő szerkesztésében megjelent *The Heibergs and the Theater: Between Vaudeville, Romantic and National Drama* című kötet. (Külön sorozatban jelennek meg a korszakról szóló tanulmányok, *Danish Golden Age Studies* címmel, és külön a szövegek, *Texts from Golden Age Denmark* cím alatt. Az előbbiből eddig nyolc, a másikkól hat kötet látott napvilágot.)

A *History of Hegelianism in Golden Age Denmark* hatalmas vállalkozás. Két kötetben, összesen több mint 1300 oldalon foglalja össze a korszak legfontosabb gondolkodóinak szellemi örökségét. Az első kötet alcíme a Heiberg-korszakot jelöli meg mint a dán hegelianizmus első korszakát.

Róla külön kell szólnunk. Johan Ludvig Heiberg (1791–1860) a korszak legmeghatározóbb alakja. Költő, író,ínházrendező, lapkiadó, szinte minden, ami ebben a korban fontos, valahogyan hozzáköthető. Felesége, Johanne Luise, ünnepezt színésznő, a társasági élet központi alakja. Apja költő, fordító, akit gyermeke nyolcéves korában politikai nézetei miatt élethossziglani száműzetésre ítélték (Nun 2013. 9). Anyja Thomasine Gyllenbourg, akinek a háza a „kortárs szellemi élet egyik fontos központja lett” (Nun 2013.11.) maga is író. Ebből a családból származik Heiberg, aki nagyon erősen a német filozófia, kiváltképp Hegel hatása alatt állt. Heiberg Kielben hallott először Hegelről. 1824-ben találkozott vele, de – ahogyan arra Stewart felhívja a figyelmet – nem csupán vele, hanem a korszak számos meghatározó alakjával, így például Humboldttal, Savigny-vel és Schleierma-

cherrel is (Stewart 2007. I. 125). És nem csupán hallgatta Hegel előadásait, hanem személyes kapcsolatba került vele. Ahogy Oehlschlager, miként Stewart tudósításából ismert (Stewart 2007. I, 80–81). Ebből is látható, hogy – amint azt Stewart könyvének címe sugallja – a *dán hegelianizmus* és az aranykor egymástól valóban elválaszthatatlan. Stewart az első könyvben nem csupán Heiberggel, hanem egyben a kezdeteket jelentő Steffens-szel foglalkozik. *Henrik Steffens* (1773–1845) jelentős filozófus, a klasszikus német idealizmus számos képviselőjének személyes ismerője (Stewart 2007. I. 73), Schelling követője, aki többek között a Schelling–Jacobi vitában játszott jelentős szerepet. Steffens tevékenysége meghatározó a dán szellemi környezetre nézve (vö. Kirmmse 1990. 81). Stewart számos olyan történetet elemez, amely határozottan fontos szerepet kap a korszakban, így például az egyes vitákat, amelyek hol szenvedélyesen, hol egyenesen személyeskedően folytak a különböző lapokban, amelyből jelentős mértékben kivette a részét Heiberg lapja, a *Kjøbenhavnens flyvende Post*. Anélkül, hogy lehetőségünk lenne részletesebben belemenni ennek a lapnak a történetébe, amelynek szerzői közé tartozott többek között Kierkegaard, mindenképpen meg kell említeni, hogy a korszak a lap nélkül szinte értelmezhetetlen (Stewart 2007. I. 4. fejezet).

A második kötet, amely csaknem nyolcszáz oldalt tesz ki, a Martensen korszakkal foglalkozik. Érdemes megjegyezni, hogy Heiberg, Mynster és Martensen a dán hegelianizmusnak olyan alakjai voltak, akik személyesen hatottak Kierkegaard-ra. Ahhoz, hogy megértsük azt a heves vitát, amit Kierkegaard *A pillanat* című röpiratgyűjteményében folytatott a dán államegyház, és ekkor már személyesen Martensen ellen, érdemes végigkövetnünk azt a szakaszt, amit Stewart „Martensen korszaknak” nevez. *Hans Lassen Martensen* (1808–1884) filozófiailag igen képzett, Berlinben Steffenst, Münchenben Schellinget és Baadert, Heidelbergben Daubot hallgatta, előbb a Koppenhágai Egyetem tanára, majd udvari lelkész, végül püspök, akinek Mynster temetésén tartott sírbeszéde Kierkegaard heves reakcióját váltotta ki. Stewart ezzel már nem foglalkozik, könyve 1842-ig követi nyomon a szellemi történéseket, amelyek nélkül azonban a későbbi vita sem értelmezhető.

A számos fontos esemény közül, amelyet Stewart említ, érdemes kiemelni a kevésbé ismert *Fata Morgana* című művel kapcsolatos történetet, amelyet Stewart szemléletesen mutat be (Stewart 2007. II. ii. fejezet). A *Fata Morgana*t Heiberg az uralkodó születésnapjára (1838. január 28.) írta, és „spekulatív drámának” nevezte, amelyben arra tett kísérletet, hogy az általa bálványozott Hegel filozófiáját (!) vigye színpadra. Nem tévedés: Heiberg valóban ezt szerette volna. A bukás szükségszerű és látványos volt, a darab öt előadást ért meg (Stewart 2007. II. 148). Egyesek szerint ez éppen öttel volt több az elviselhetőnél. Ha valaki olvasott Hegelt, nehezen tudja elképzelni, hogy miként juthat épeszű embernek eszébe ez a képtelenség. A műnek – ahogy Klaus Müller fogalmaz – „katasztrófális visszhangja” volt (Müller-Wille 2012. 88). Kierkegaard tanára, Poul Martin Møller szerint a „spekulatív” vagy „filozófiai dráma” nem

más, mint félreértés, és inkább „filozófiai komédia” (Borup 1976. II. 109). Egy biztos: a történelem egyedülálló kísérletéről van szó, amely nem jöhetett volna létre, ha nincs Hegel, ha nincs Heiberg, bár egyesek szerint ezzel – mármint a *Fata Morgana* hiányával – a világszínház nem lett volna szegényebb. Ám biztos, hogy ez az esemény sem más, mint a Golden Age egyik sajátos, ám annál jellemzőbb kísérlete. Ahogy az egész Golden Age maga is egy kísérlet.

A harmadik kötet kicsiny, ám annál fontosabb könyv, amely sajátos szemszögből kíván foglalkozni a kor eszmei próbálkozásaival (*Women of the Danish Golden Age*). Szerzője Nun Katalin, aki az alcímben kijelöli az ezen belüli irányokat (*Literature, Theater and the Emancipation of Women*). Ez utóbbi – azaz a Golden Age emancipációs mozgalma – fölöttébb érdekes és tanulságos. A könyvnek három főszereplője van: Thomasine Gyllembourg, Johanne Luise Heiberg és egy különös nő, Mathilde Fibiger. A könyv 2013-ban jelent meg, és véleményem szerint hiánypótló. Közülük ketten, Thomasine Gyllembourg és Johanne Luise a korszak meghatározó alakjához, Johan Ludvig Heiberghez kapcsolódik. Az első az anyja, a második a felesége. Az anya élete meglehetősen érdekes, mondhatnám zűrös. Mint arra utaltunk, Heiberg apját liberális nézetei miatt egy életre száműzték, sőt minden kísérlete ellenére sohasem térhetett vissza Koppenhágába. (Apa és fia később persze Párizsban találkozik egymással.) Heiberg apja 1800-ban hagyta el Dániát, a felesége rá egy évvel kezdeményezi a válást, amit a férj kétségbeesetten próbál megakadályozni. Hiába. Thomasine élete önálló lesz, szalonja a dán intellektuális élet központja lesz (Nun, 2013. 11). Ötvennégy évesen kezdi el írni a dán középosztály mindennapi életével foglalkozó írásokat. A *Két korszak* (To Tidsaldre) című könyvében a forradalmi időszak és a jelenkor közötti diszkrepanciát vetíti az olvasó elé úgy, hogy főszereplője egy nő (Claudine), aki a női önállóság megtestesítője, és mint ilyen fontos állomás az emancipációs folyamatban. Könyve nem csupán azért lett érdekes és kikerülhetetlen, mert Heiberg ekkor már a koppenhágai szellemi élet központi alakja, és a mama könyvére oda kell figyelni, hanem fontos kordokumentum. Kierkegaard *Egy irodalmi jelentés* (*En literair Anmeldelse*, 1846) című írásában meg is emlékezik a műről.

A másik nőalak Heiberg fiatal felesége, Johanne Luise Pätgest (1812–1890), a kor ünnepezt szépsége és színésze, aki házassága után (1831) a férjével együtt a korszak elismert alakja. Írt három vaudville-t (1848 és 1853 között), de a legfontosabb irodalmi műve önéletrajzi írása, amelyet negyvenhárom évesen kezdett írni, és amely kevéssel a halála után jelent meg (1891). Nun szerint a dán memoárirodalom egyik legértékesebb darabja (Nun 2013. 65). Főszereplője önmaga: a szép és ugyanakkor *függetlenségét megőrző nő*.

A harmadik nőalak Mathilde Fibiger (1830–1872), akivel a könyv negyedik fejezete foglalkozik (*Mathilde Fibiger and the Emancipation of Women*). Mathilde sorsa úgy alakult, ahogy azt nagy hatású írásában a *Clara Raphael* című könyvében írja: fiatalon kellett – az anyja halála után – önállóvá válnia, amely az adott társadalomban, a szokásos előítéletekkel nem volt egyszerű dolog. Az 1851-ben

megjelent művet a dán női emancipáció egyik első fontos állomásának tekintik, amely kényes kérdéseket fogalmaz meg, és tép szét tabukat a női jogokat illetően. Maga a szerző sem ment férjhez soha, fiatalon, negyvenkét éves korában hunyt el, 1872-ben. Sok mindent elárul a kor szellemiségéről, hogy maga Heiberg, aki nem feltétlenül értett egyet mindenben a szerzővel, segítette a sokak szemében botrányos mű publikálásában. Clara, a főszereplő kicsit olyan, mint kortársa Lou Andreas Salome. A házasság és a szexualitás egészen új értelmezést kap, és kikerül az alapvetően maszkulin göggel teli társadalmi megítélés alól. Akkoriban egyáltalán nem szokványos módon. De jól mutatja, hogy a dán korszak ugyanúgy képes ezt tolerálni, mint Kierkegaard tabudöntőgető írásait (*A keresztény hit iskolája* vagy *A pillanat*), sőt komoly, tisztázó, persze érzelemtől nem mentes vita keletkezik a nyomában.

Mindez tehát a dán Golden Age. Mindenképpen érdekes és tanulságos a kor. Az 1849-es alkotmány véget vet az abszolút monarchiának, és egy új, liberális korszak kezdete lesz (Nun 2013. 85), amely politikai, szellemi és művészeti értelemben a dán közélet egyik világszerte legismertebb és legelismertebb korszaka. Ezek a könyvek nem csupán azt tanúsítják, hogy mindez Andersen, Kierkegaard vagy Oehlenschläger miatt az, ami, hanem azt is megmutatják, hogy a háttér nélkül ők sem lettek volna azok, akiket bennük a világ tisztel. Ez a dán aranykor igazi üzenete.

IRODALOM

- Borup, Morten (szerk.) 1976. *Poul Møller og hans Familie i Brevne*. København, Reitzel.
- Gyenge Zoltán 2007. *Kierkegaard élete és filozófiája*. Gödöllő–Máriabesnyő, Attraktor.
- Kierkegaard, Søren 1978. *Vagy-vagy*. Ford. Dani Tivadar. Budapest, Gondolat.
- Kierkegaard, Søren 1997–2010. *Søren Kierkegaards Skrifter* (SKS). 1–14, 17–26. København, Søren Kierkegaard Forskningscenteret.
- Kirmmse, Bruce 1990. *Kierkegaard in Golden Age Denmark*. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press.
- Kirmmse, Bruce (szerk.) 1996. *Encounters with Kierkegaard*. Princeton – New Jersey, Princeton University Press.
- Müller-Wille, Klaus 2012. Ghostly Monarchies – Paradoxical Constitution of the Political in Johan Ludvig Heiberg’s Royal Dramas. In Jon Stewart (szerk.) *The Heibergs and the Theater: Between Vaudeville, Romantic Comedy and National Drama*. Copenhagen, Reitzel.
- Nun, Katalin 2013. *Women of the Danish Golden Age. Literature, Theater and the Emancipation of Women*. Copenhagen, Museum Tusulanum Press.
- Stewart, Jon 2005. *Heiberg’s On the Significance of Philosophy for Present Age and Other Texts*. Copenhagen, Reitzel.
- Stewart, Jon 2007. *A History of Hegelianism in Golden Age Denmark*. Vol. I. *The Heiberg Period: 1824–1836*. Vol. II. *The Martensen Period: 1837–1842*. Copenhagen, Reitzel.
- Stewart, Jon (szerk.) 2012. *The Heibergs and the Theater: Between Vaudeville, Romantic Comedy and National Drama*. Copenhagen, Reitzel.